

ЗРОСТАННЯ РОЛІ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ В СУЧАСНІЙ ПЕНСІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА РИЗИКИ

Статтю присвячено аналізу накопичувального принципу в сучасній пенсійній системі України. Визначено передумови зростання ролі накопичувального принципу у пенсійній системі України. Проаналізовано ризики накопичувального компонента, особливості запровадження на даному етапі. Наголошується, що домінування солідарної пенсійної системи в Україні є найбільш оптимальним, враховуючи сучасну соціально-економічну ситуацію. Разом із тим, обґрунтовано необхідність активізації накопичувальних принципів у пенсійному забезпеченні України.

Ключові слова: накопичувальний принцип, інфляційний фактор, солідарний компонент, пенсійне забезпечення, пенсійна реформа.

Статья посвящена анализу накопительного принципа в современной пенсионной системе Украины. Определены предпосылки возрастания роли накопительного принципа в пенсионной системе Украины. Проанализированы риски накопительного компонента, особенности внедрения на данном этапе. Отмечается, что доминирование солидарной пенсионной системы в Украине является наиболее оптимальным, учитывая современную социально-экономическую ситуацию. Вместе с тем, обоснована необходимость активизации накопительных принципов в пенсионном обеспечении Украины.

Ключевые слова: накопительный принцип, инфляционный фактор, солидарный компонент, пенсионное обеспечение, пенсионная реформа.

The article is devoted to the analysis of accumulative principle in modern Ukrainian pension system. Conditions and risks of accumulative principle in modern Ukrainian pension system are determined. The necessity of further reformation in order to diversify risks in the pension system is grounded.

Key words: accumulative principle, inflation factor, pay-as-you go, pension, pension reform.

Постановка проблеми

Удосконалення пенсійних систем на сучасному етапі найчастіше пов'язують зі збільшенням ролі накопичувального принципу у пенсійному забезпеченні. Дана тенденція характерна для більшості країн світу, включаючи Україну.

Дослідженню проблем та перспектив запровадження держаної накопичувальної складової пенсійного забезпечення, активізації недержавного пенсійного забезпечення приділяють значну увагу вітчизняні учені, зокрема І. Ф. Гнибіденко, Е. М. Лібанова, Б. О. Надточій. Разом із тим, процес реформування пенсійної системи в Україні триває, не запроваджено державний накопичувальний компонент пенсійного забезпечення. Саме тому залишається актуальним обґрунтування необхідності активізації накопичувального принципу у національній пенсійній системі.

Метою статті є визначення передумов, що сприяють зростанню ролі накопичувального принципу в сучасній пенсійній системі України, а також ризиків, пов'язаних із даним процесом.

Слід зазначити, що напрям реформування пенсійної системи України в контексті зростання ролі накопичувального принципу узгоджується із загальносвітовою тенденцією еволюційного розвитку пенсійних систем. Так, на сучасному етапі відбувається поступова трансформація пенсійних систем розвинутих країн та зближення структури фінансування пенсійних систем різних країн, реформування пенсійної системи у напрямку диверсифікації джерел пенсійного забезпечення стає невід'ємною складовою комплексного удосконалення соціально-економічної сфери багатьох країн світу (табл. 1).

Трансформація моделей пенсійного забезпечення*

Етап	Період	Назва	Метод фінансування	Причина запровадження	Особливості
I	Перша половина XX ст.	Модель Бісмарка	Страховий	Необхідність компенсації втрати трудового доходу	Диференціація пенсій за розміром
		Модель Беверіджа	Бюджетний, податковий	Зростання безробіття, необхідність захисту мінімальних доходів громадян	Контроль нужденності
II	60-ті роки XX ст.	Розподільча	Страховий, бюджетний	Розповсюдження пенсійної системи на все населення країн	Принцип солідарності поколінь
		Накопичувальна	Страховий	Необхідність збільшення диференціації за рівнем заробітної плати	Можливість отримання інвестиційного доходу
III	80-ті роки XX ст. – наш час	Змішані	Страховий, бюджетний, податковий	Збільшення частки осіб похилого віку	Диверсифікованість пенсійних систем

*Складено на основі [1, 31-35; 2, 24-27; 3, 524-528; 4, 135].

Солідарна пенсійна система, заснована на розподільчому принципі, що тривалий час домінувала у пенсійному забезпеченні більшості країн світу, а також була єдиним компонентом пенсійної системи України, сформувалася за відмінних від сучасних демографічних реалій. Враховуючи довгостроковий демографічний прогноз, який свідчить про тенденцію до збільшення частки осіб старшого віку у структурі населення більшості економічно розвинених країн світу, актуальним стає пошук шляхів зменшення впливу демографічного фактору на сферу пенсійного забезпечення. З табл. 1 видно, що відбувся перехід до диверсифікованого фінансування пенсійного забезпечення. Так, відповідно до рекомендацій Всесвітнього Банку, визначено, що система пенсійного забезпечення має містити п'ять елементів:

– базовий («нульовий») елемент для більш активного вирішення проблеми скорочення бідності;

- обов'язкову накопичувальну державну пенсійну систему з встановленим розміром виплат;
- обов'язкову накопичувальну пенсійну систему з встановленим розміром внесків, що знаходяться на приватному довірчому управлінні;
- систему добровільних відрахувань на індивідуальний пенсійний рахунок;
- нефінансовий елемент, пов'язаний з соціальною політикою у більш широкому контексті: сімейна підтримка, доступ до медичних послуг, забезпеченість житлом [5].

Таким чином, найбільш ефективним визнається поєднання розподільчих і накопичувальних компонентів з підвищенням ролі накопичувального принципу в пенсійному забезпеченні.

Можна констатувати, що з часом відбувся перехід від соціального забезпечення до соціального страхування. Узагальнену схему фінансування сучасних пенсійних систем провідних країн світу представлено на рис. 1.

Рис. 1. Структура фінансування пенсійного забезпечення країн Організації Економічного Розвитку і Співробітництва*

* Розраховано за даними Організації Економічного Розвитку і Співробітництва [6].

Отже, з рис.1 видно, що структура фінансування пенсій є диверсифікованою, включає розподільчі і накопичувальні компоненти, державні і недержавні пенсійні програми, що є обов'язковими для участі та добровільні. Слід зазначити, що у пенсійних системах різних країн співвідношення розподільчих та накопичувальних компонентів різним, залежно від соціально-економічних умов у країні.

Відповідно до законодавства України [7; 8] структура фінансування пенсійної системи України

подібна до зображеної на рис.1, проте питома вага накопичувальних компонентів залишається низькою, із майже 100 % домінуванням розподільчого компоненту. Разом із тим, неврахування накопичувальних компонентів призведе до некоректної оцінки стану сучасної пенсійної системи, особливо в умовах динамічного розвитку даного сегмента і можливості суттєвого впливу на фінансування пенсій у середньостроковому періоді (табл. 2).

Таблиця 2

Загальна характеристика компонентів системи пенсійного забезпечення в Україні*

Рівень	Правова форма/ спосіб участі	Метод фінансування	Масштаб розповсюдження	Кількість учасників, млн осіб
I	Державний/ загальнообов'язкова	Розподільчий	Загальнонаціональне	14,01
II		Накопичувальний		– (компонент у стадії розробки і впровадження)
III	Недержавний/ добровільна		Загальнонаціональне, професійне, територіальне, індивідуальне	0,562

Примітки: 1 – кількість пенсіонерів за віком;

2 – кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами.

*Складено за даними [9].

Таким чином, накопичувальний принцип у пенсійному забезпеченні України реалізовано у вигляді третього компонента пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення, роль якого постійно зростає. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення суттєво інтенсифікувався.

Аналізуючи передумови зростання накопичувального принципу у пенсійному забезпеченні, окрім визначального впливу демографічного фактору, що призводить до необхідності реформування, слід зазначити фактори, що сприяють удосконаленню відповідно до сучасних соціально-економічних умов: затвердження ринкових умов господарювання, що призвели до трансформації ринку праці, а саме: поява нових форм зайнятості [10, с.182], збільшення частки осіб, що, окрім трудових доходів, отримують доходи

на інших ринках (наприклад, ринку нерухомості) і мають бажання активно контролювати накопичення власного пенсійного капіталу, самостійно визначаючи розмір пенсійних внесків, пенсійних виплат та вік виходу на пенсію, що стає можливим за умов динамічного розвитку фінансового ринку.

Разом із тим, незважаючи на необхідність реформування пенсійної системи України, а також існуючі передумови, зростання ролі накопичувального принципу збільшує вплив ризику, спричиненого інфляційним фактором, адже накопичувальні компоненти чутливі до інфляції. Ціни на продукти харчування, що є основною статтею витрат для пенсіонерів, протягом останніх трьох років збільшувались щорічно на 10-35 %, що свідчить про суттєвий вплив інфляційних процесів (табл. 3).

Таблиця 3

Індекси споживчих цін на товари та послуги (ІСЦ), %*

Рік	ІСЦ	Продукти харчування та безалкогольні напої	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива
2002	100,8	99,9	102,3
2003	105,2	106,3	104,3
2004	109,0	111,4	107,1
2005	113,5	116,2	109,0
2006	109,1	105,3	134,1
2007	112,8	109,7	142,5
2008	125,2	135,7	114,2
2009	115,9	111,9	125,5
2010	109,4	110,9	109,4
2011	108,0	106,4	117,1

*Складено за даними [9].

Окрім того, можливості введення і застосування накопичувального компоненту пенсійної системи для підвищення рівня життя пенсіонерів обмежені низьким рівнем доходів громадян. В даному випадку

більш доцільно оцінити структуру сукупних витрат домогосподарств. Найбільшими є витрати на продукти харчування і оплату житлово-комунальних послуг (рис. 2).

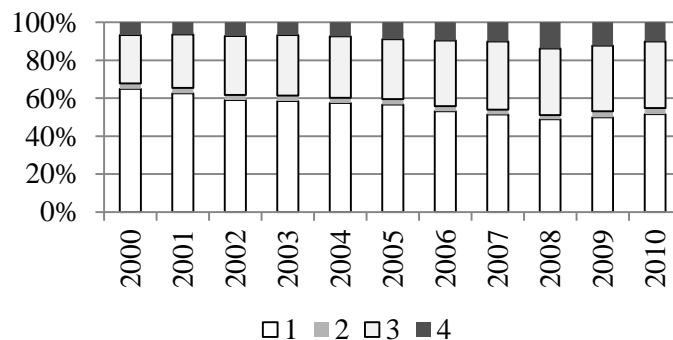

Рис. 2. Структура сукупних витрат домогосподарств, %*

Примітки: Умовні позначення: 1 – продукти харчування та безалкогольні напої; 2 – алкогольні напої, тютюнові вироби; 3 – непродовольчі товари та послуги; 4 – неспоживчі сукупні витрати.

*Складено за даними [9].

За структурно-витратним критерієм рівень життя визначається, виходячи з структури сукупних витрат. Якщо частка витрат на базові потреби є більшою, ніж певний показник (за західними стандартами, якщо частка витрат на харчування перевищує 60 %), сім'я визнається бідною.

Аналіз даних рис. 2 свідчить про позитивні зміни у структурі сукупних витрат протягом періоду, що аналізується: зменшення частки витрат на продукти харчування та алкогольні напої на 16 % та 0,8 % відповідно при зростанні витрат на непродовольчі товари і послуги на 9,7 %. Аналізуючи загальну структуру сукупних витрат домогосподарств, слід зазначити зменшення споживчих сукупних витрат протягом періоду, що аналізується (2000-2010 рр.), на 3,3 % і відповідне зростання неспоживчих сукупних витрат. Разом із тим, більше половини доходів домогосподарств витрачається на продукти

харчування, що є доказом низького рівня доходів домогосподарств.

Таким чином, обмеження в зв'язку з низьким рівнем доходів громадян має бути враховане при застосуванні накопичувальної системи пенсійного забезпечення у подальшому реформуванні при плануванні коефіцієнтів заміщення (співвідношенням середньої пенсії до середньої заробітної плати), що забезпечуватимуться кожним рівнем пенсійної системи, з метою уникнення зниження загального рівня життя пенсіонерів у результаті реформування.

Окрім того, негайне запровадження другого рівня пенсійної системи (державної накопичувальної складової) ускладнене через дефіцит солідарної пенсійної системи. Дані рис. 3 засвідчують зменшення питомої ваги власних надходжень до Пенсійного фонду України з часом у структурі надходжень до Пенсійного фонду України.

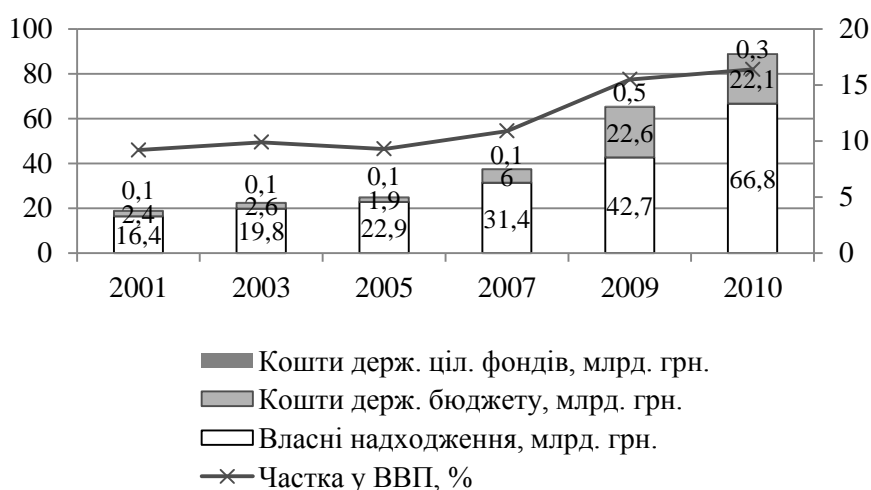

Рис. 3. Структура надходжень до Пенсійного фонду України та частка у ВВП*

*Складено за даними [11].

Оскільки визначальним за умов розподільчого фінансування є співвідношення між працездатним населенням та населенням старшого віку, слід відмітити, що аналіз статевовікової структури населення України свідчить про збільшення групи осіб старшого віку у структурі населення, а також зменшення дитячих вікових груп. Таким чином, відповідно до довгострокового прогнозу, сучасний тип відтворення населення призводить до збільшення частки осіб старшого віку в загальній структурі населення України. Процес старіння населення України призводить до збільшення навантаження на солідарну пенсійну систему в результаті збільшення демографічного навантаження. Найбільш прийнятною альтернативою зростанню навантаження на солідарну пенсійну систему є активізація введення другого і третього компонентів пенсійної системи, що діють за накопичувальним принципом.

Враховуючи вищезазначене, домінуючим у системі пенсійного забезпечення має залишатись солідарний компонент, оскільки при низькому рівні доходів відсутні можливості здійснювати довгострокові накопичення. Разом із цим, поступове запровадження накопичувальної складової пенсійної

системи дозволить більш ефективно використовувати кошти, що спрямовуються на потреби пенсійного забезпечення в результаті отримання джерела внутрішніх інвестиційних ресурсів, тож подальше реформування пенсійної системи і введення в дію другого рівня – державного накопичувального компонента є вкрай важливим для розвитку пенсійної системи України.

Висновки. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України, загальносвітових тенденцій розвитку пенсійних систем дозволив зробити висновки:

1. Низький рівень диверсифікації джерел фінансування пенсій. В Україні запроваджено трирівневу пенсійну систему. Разом із тим фактично продовжує діяти однорівнева пенсійна система, заснована на принципі солідарності поколінь, що має являти перший рівень сучасної системи пенсійного забезпечення. Це зумовлено тим, що другий рівень (державний накопичувальний компонент) досі не запроваджено, а третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення – знаходиться на початковому етапі розвитку і не справляє суттєвого впливу на рівень життя пенсіонерів. Відсутність диверсифікації пенсійної системи України, що призводить до значної

залежності від розподільчого принципу фінансування, збільшує залежність від демографічного фактору, вплив якого посилюється.

2. Визначено, що, відповідно до рекомендацій Всесвітнього Банку, найбільш оптимальною формою організації пенсійних систем на даному етапі визначено багаторівневі пенсійні системи. З проаналізованих пенсійних систем країн Організації Економічного Розвитку і Співробітництва більшість, а саме 29 з 34 країн, мають у складі фінансового механізму розподільчі і накопичувальні компоненти.

3. Домінуючим у пенсійній системі України залишається солідарний компонент, заснований на розподільчому принципі. Низький рівень охоплення населення недержавною пенсійною системою призводить до існування жорсткого «соціального контракту» між державою і населенням, що перетворює населення в пасивних учасників пенсійних правовідносин. Зменшення можливості вибору людиною форм та джерел майбутнього власного пенсійного забезпечення суперечить ринковим умовам господарювання, гальмує розвиток фінансового ринку. Саме недержавне пенсійне забезпечення дає повною мірою сформувати

фінансові ресурси з визначенням рівня пенсійних доходів у майбутньому.

4. Зростання ролі накопичувального принципу зумовлено загальносвітовими тенденціями еволюційний розвитку пенсійних систем, а також впливом демографічних та соціально-економічних факторів. Умовою, що сприяє запровадженню накопичувальних компонентів, є створена законодавча база, розвиток ринкових відносин, що призводить до розвитку фінансового ринку та до створення попиту на пенсійне забезпечення, засноване на накопичувальному принципі.

5. Головним ризиком, пенсійних систем, заснованих на накопичувальному принципі є вплив інфляційного фактору, що призводить до знецінення накопичених для потреб пенсійного забезпечення коштів, що має відчутний вплив Україні. До факторів, які стримують розвиток накопичувального принципу, належать низький рівень доходів населення та дефіцит солідарної пенсійної системи.

Результати статті можуть бути використані при обґрунтуванні напрямків реформування пенсійної системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ерусланова Р. И. Пенсионное обеспечение в России / Ерусланова Р. И., Емельянова Ф. Н., Кондратьева Р. А. – М.: «Дашков и К^о», 2008. – 608 с.
2. Борисенко Н. Ю. Пенсионное обеспечение : [учебник] / Н. Ю. Борисенко. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2009. – 576 с.
3. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения : [учеб. пособие для вузов] / Е. Е. Мачульская, Ж. А. Горбачева. – М.: Книжный мир, 2001. – 292 с.
4. Коровкин В. В. Пенсионная система индивидуальной капитализации : [учебник] / В. В. Коровкин. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
5. Статистичні дані Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/countries?display=default>.
6. Статистичні дані Організації Економічного Розвитку і Співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/document/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 червня 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
8. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09 липня 2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
9. Статистичні дані Державного комітету Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Волкова О. В. Ринок праці : [навчальний посібник] / Олена Волкова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
11. Підсумки роботи пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=94750&page=0.

Рецензенти: Білоусова С. В., д.е.н., професор;
В'юн В. Г., д.е.н., професор.

© Черненко К. П., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 17.05.2012 р.

ЧЕРНЕНОК Катерина Петрівна – викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: економіка праці та пенсійні системи.